

Ілияс Жансүгіров

Күйші

Ілияс Жансүгіров

Күйші

«Public Domain»

Жансүгіров І.

Күйші / І. Жансүгіров — «Public Domain»,

© Жансүгіров І.

© Public Domain

Содержание

Күйші	5
I	5
II	7
III	10
IV	11
Конец ознакомительного фрагмента.	16

ІЛИЯС ЖАНСҮГІРОВ

Күйші

Күйші

I

Қамаудың хан ауылы қыр жағында,
Аңқытып ақ орданың бір жағында.
Күйші отыр домбыраны дүрілдетіп,
Құмар қып тартқан күйдің ырғағына.
Буынсыз он саусағы күй қағуға,
Көңіліне тыңдағанның от жағуға.
Бал тамған бармағынан домбырашы
Жан терге түсіп отыр мынау дуда.
Күйшінің қошаметке көңілі тасып,
Бес бармақ маймаң қақты перне басып.
Толқынтып тоқсан күйді дүрілдетті,
Көңілді бірде шымшып, бірде қасып.
Екі ішек жүрек жарып көңіл ашып,
Бірде ойнақ, бірде баяу сыбырласып,
Зарлы күй, ащы күйдің, тәтті күйдің-
Бәрін де лақылдатып төгіп шашып.
Күңіренген бір мұңды күй даланы алды,
Табиғат тып-тыныш бола қалды.
Қырдағы қоян құлан құлақ тігіп,
Қамыстан жолбарыс та ыңыранды..
Күңіреніп «Асанқайғы» күй толғанды,
Желмая желе жортып жерді шалды.
Алатау, Алтай, Арқа, Қырды, Сырды
Аралап, қоныс таппай күй зарланды.
Алатау күй тыңдады ауылдай боп,
Тас балқып толқып жатты бауырдай боп.
Аңқылдап алтын күрек домбырадан
Құйып тұр жазғы жылы жауындай боп.
Қағылды кейде бір күй дабылдай боп,
Бұрқырап кетгі түтеп дауылдай боп.
Әлде күш, әлде дауыл, әлде ат шапқан,
Әйтеуір қырдан көшкен сарындай боп.
Мұз еріп, қатты аяздың кәрі қайтып,
Қас батыр көңілі жұмсап, зәрі қайтып.
Майрылып ақ семсерлер қалайы боп,
Қажытты мұзбалақты күй мұңайтып.
Құлпыртып бәйшешекті кетті шалқып,
Аққудай көкте күйлеп, көлде қалқып.

Ақтарып, лекілдетіп, лепілдетіп,
Талдырып, тамшылатып сығып сарқып.
Біресе ағытылып күй сылдырлап,
Тербетіп тыңдағанның көңілін ырғап,
Бұлақтай таудан тасып, тастан орғып,
Аңқылдап жатыр жосып сайды құлдап.
Күлдірлеп қоңыраудай, күй сыңқылдап,
Бота күй маймаң қақты үн былқылдап.
Қоғадай салбырасып хан, қарасы,
Намазға ұйығандай отыр тындап.
Қаққанда деген күйді «Терісқақпай»
Жым-жырт боп тына қалды жел де соқпай.
Домбыра айналаға дүбір салды,
Адақтап жалғыз шапқан жүйрік аттай.
Тартқанда батыр күйін «Қорамсақтай»,
Ақ түтек тұра ала ма боран соқпай.
Ару боп ат артында қалмақ қызы,
Безектеп перне басты шынашақтай.
Күй алды Бақанастың қара өзегін,
Дауылдай бұрқыратып ебелегін.
Қара жер қалқып барып қата қалды,
Саймақтың суырғанда «Сары өзенін».
Үн қылып домбыраның өндіршегін,
Тіл қылып сөйлеп, зарлап екі шегін,
Күңіреніп жұрттың көңілі түйе болды,
Шерткенде Тойтан тартқан «Боз інгенін».
Күн тындап кірмей тұрды ұясына,
Бұлт тындап мінбей тұрды тау басына.
Мақұлық жерде, көкте маужырады,
Қараған бір жан болмай шаруасына.
Су ақпай жатты тоқтап арнасында,
Қарғалар қалқып қалды жар басында.
Сүйсініп домбыраны тындады жұрт,
Тырп етпей, тілеулес боп зарласынға.
Қалмақтың қақты қара жорғасына,
Айналды ақ алмастар қорғасынға.
Мәжіліс міне осындай болып жатты
Бір кеште хан Кененің ордасында.

II

Хан орда, хан тағында, жайнап көркі,
Күй болып, ұйып отыр есіл-дерті.
Отырған кұлағын сап, кұлай тыңдап,
Кенеге үн бір сарын, күй біркелкі.
Қоршаған хан қасында қошаметші,
Даяшы, төленгіті, би, жеңдеті.
Ауылы Бақанастың өлкесінде,
Арқадан Алатауға ауған беті.
Өзінің ордасында батыр Кене,
Тарттырып домбыраны отыр Кене.
Қиялы домбырамен сыбырласып
Жатқандай шабуыл не? Жортуыл не?
Келелі кеңестер не? Ақ найза не?
Не тоқтау толқып жатқан айдын көлге?
Көтерген Абылайлап ала жалау,
Шақыртқы ту бола ма тозған елге?..
«Абылай Көкшетауда көшелі хан,
Кәні, кім ондай болды ұрпағынан?
Ақ туын Абылайдың кім көтерді
Алашта, дүниеден көшкелі хан?
Жау жорық, болды заман жұрт шулаған,
Шаң беріп әржерден бір қиқулаған
Абылай аруағым, ала туын
Көтерсем... көтерілер өшкен ұран...»
Ойынан көшіп жатыр өткен күндер,
Сарыарқа, Көкшетаулар, Жайық, Еділдер.
Көк шалғын керегедей желі тартқан,
Көзінен бұлаң қағып бұйра белдер.
Ат сайлап, қылыш қайрап сарбаз ерлер,
Зеңбірек атанға артқан, найзагерлер
Жарқылдап сыбызғылы күй тартқандай,
Алатау берік қорған, жұмақ жерлер.
Көңілінен Кене ханның кірді ашқандай,
Домбыра ауған елге сырласқандай,
Ел қандай, Арқа қандай., дұшпан қандай,
Ауған ел арт жағымен жауласқандай.
Тасытып көкірегін кек ашқандай,
Тынбасқа жауды жеңбей, жер жастанбай.
Нажағай ашуында жарқ-жұрқ ойнап,
Бұлтты бұрқыратып от шашқандай.
Көңілден керуендеп күй кешкендей,
Әркімнің өз көндімен тілдескендей.
Батыр да, хан да, қыз да, қазаншы да —
Бәрі бір домбыраға мінгескендей.
Жып-жым-жырт, тыңдағандар тіл кескендей,

Құрыштап құлақгарын үн кескендей,
Сылдырлап кейде қамыс, кейде бұлақ,
Қырдағы қоңыр түнде жыр көшкендей.
Арыстан ашуланса арс ұрады,
Сескеніп жан-жануар жаншылады.
Желді аяқ, шауып тұлпар топты жарса,
Саусақтар үсті-үстіне қамшылады.
Салбырап тыңдап отыр домбыраны,
Домбыра көшіреді, қондырады.
Күйші айдап көшкен елдің күйін тартып,
Қошамет болса қалай болдырады.
Шаңқылдап бірде аспанда тау қыраны,
Күрпілдеп бірде бие саудырады.
Майдалап бірде қоңыр самал соғып,
Бұрқ-сарқ бірде нөсер жаудырады.
Домбыра қарғылады, орғылады,
Манаурап, тыңдаған жан салбырады.
Батырып күймен күнді, көз байланып,
Күйшінің күйін сонда қойдырады.
Қарашаш ақылы дария, алтын басы,
Әйелдің ақ сұңқары, ханзадасы.
Өз басын мың қараға теңгермейтін,
Кененің кеңесінде ақылдасы.
«Дат!» – деді ханның өжет Қарашашы,
Немере, хан Кененің қарындасы.
«Ханыша, не датың бар?» – деді Кене,
Аңырып тұрып қалды айналасы.
Сырттан қыз сілкінгендей беріп сыртын,
Талайдың айдынымен алған сұрқын.
Иілді «Алдияр!» деп хан алдына,
Қалды ұйып үйдің іші, болды жұрт жым.
«Қамалым, хан данышпан, Кенем – құтым,
Менің де сыртым бүтін, ішім түтін...
Ордадан бұдан артық тілемеймін,
Бер маған осы адамды басы бүтін...»
Көтерді Кене ақырын қыздың басын,
Отырды майда сипап қара шашын.
Жолбарыс жымың қағып сылқ-сылқ күлді,
Қарашаш жарлық күтіп керді қасын.
«Осы ма сұрағаның, Қарашашым?
Қаласа, қалағанын алсын, алсын!
Үйсіннің ерулігі болар бізге!
Бергенім басы бүтін байлап басын!»
Жүйрік жан, маймыл күйші, сорлы маңдай,
Сөзіне түсінбеді қыздың қандай.
Хан: «Бердім басы бүтін» дегенінде,
Сұп-суық болды көңілі мұз күйғандай.
Не жазды бұл осындай іс қылғандай?
Не жөн бар хан осынша күш қылғандай?

Әлде өңі? Әлде түсі? Не жын соқты?
Өзіне отыр күйші ешбір нанбай.
«Алдияр, маған жарлық еткенің бе?
Байланып басы бүтін кеткенім бе?»
Жіберді күйші сонда солқ-солқ жылап,
Сорғалап сортаң жасы беттерінде.
«Бердім мен ханышаға, – деді Кене,
Сатса да, сойсадағы өз еркінде!»
«Екі емес хан жарлығы!» десіп жатыр,
Бұғыбай, Бақай, Бұқай дегендер де.
«Көрмеген бұрын орда неткен елсің?
Қылатын қызметің күй күйлерсің.
Жау қуып, отын алып, су құймайсың,
Құдайдан бұдан артық не тілерсің!»
Хан айтты, өкім болды! Жансын, күйсін!
Жігіттің жері Балқаш, руы Үйсін!
Жазығы домбыраны сөйлеткені,
Сонымен кете барды сорлы күйшің!..

III

«Тыңдасын домбырамды хан тағында»
Деп келген сорлы күйші атағына.
Айтылып хан жарлығы кете берді,
Қақтығып орданың бір шатағына.
Ілініп ханның байлау, матауына,
Азат бас айналды оңай ата құлға.
Күйшіні ертіп келіп есік ашты,
Мақпал бау, манат ойған отауына.
«Алдияр!» ауызына азар түсті,
Алақтап алды-артына назар түсті.
Кіргендей болып кетгі бір сарайға,
Алтын мен жібек жайған базар түсті.
Ханыша мынау аппақ сазан түсті,
Көріңді әзірейіл, ажал түсті.
Жыланнан сырға салған жолбарыс қыз
Сықылды жын патшасы дажал түсті.
«Адам ба, осы отырған айдаһар ма?
Ауылдан ажал мені айдаған ба?
«Ақ көбек» күй айтқаны осы болып,
Алдына жарлықпен хан байлаған ба?
Анықта, аңғал көзім байқаңқыра,
Жоқ, өзі түсі жылы, пенде бұ да...»
«Сенікі сонау ірге! – деді ханыша, —
Орын ал, жайлан дағы тарт домбыра!»
Қалтырап буындары, тұрып жүрек,
Жүгінді тізелерін тіреңкіреп.
Жаутандап екі көзі, кемсең қағып,
Алдына ханышаның қылды тілек:
– Алдияр, ханыша!
– Не айтасың, күйшім?
– Мен үйімді қашан көрем?
– Үйіңде нең қалды?
– Шешем...
– Оны күй біледі!
Сөз бітгі, сонан әрі тілдескен жоқ,
Қарашаш қайтуына күн кескен жоқ.
Болғанда бүгін мұнда, ертең қайда...
Мекені Кене ханның бір көшкен жұрт...

IV

Арманын – «Не боламын?» ішіндегі
Шешкенін қыздың қалай түсінбеді.
Ақырын айналамен танысты көз,
Айқындап төңіректің пішіндері.
Ақ отау іші-сырты зер кестелі,
Бір тозаң тимегендей ел көшкелі.
Қазына – жібек, жанат, алтын, күміс,
Не патша, не хандардың берместері.
Үй іші сап-сары ала, жапқан зері,
Ақ күміс, ауыр тұрман, кім зергері?
Ұстасы Көкшетаудың күміс шапқан
Бақан тұр сырға қылып сәукелені.
Қадаған бітеу үкі, шым кестелі,
Түскиіз түрлентіп тұр керегені.
Құс мамық, атлас көрпе, шайы жастық,
Жолбарыс, аю жатқан іргелері.
Үй- іші қарсақ, түлкі, құндыз, жанат,
Зер тоқып, күміс шауып, ойған манат.
Бөленген осы асылға қыз төсегі,
Күйдіріп көрген көздің жауын алат.
Тауыс па, тоты құс па жасыл қанат?
Жарықтық жұмақ құсы қайда болад?
Тұсында ханышаның ілулі тұр
Нар кескен – аспаһани қайқы болат.
Ақ отау асыл бұйым тұмшаланды,
Бір үйге жия берген мұнша малды.
Қол жетпес қазынаны көрген шақта
Өзінің шекпеніне құсаланды.
Жасауға үйге жиған көз байланды,
Жібекке алтын, күміс, көз майланды.
Қыдырып күйші көзі түскен кезде
Айдаһар алдындағы қызға айналды.
Қара қас, қылаң қабак, керқұба қыз,
Қара шаш, алма сағақ, құралай көз.
Сырықтай ордадағы сымдай бойы,
Тал шыбық, қыпша белдің өзі нағыз.
Түлкі қыз қызыл алтай, кер марал қыз,
Ақ қоян, бозша байтал, ақша нар қыз.
Қымыздай балға ашытқан тәтті қызға,
Жігіттер, бәріңізде-ақ сұқтанарсыз.
Жамылып орман ішік иығына,
Күлкі алып қалам қастың қиығына,
Оралтып шәй көйлекті судыратқан,
Мәсілер зер тоқытқан жұлығына.
Молда айтқан ұшпақтағы хор қызы ма?

Періште, әлде пері, әлде жын ба?
Құлпырып қыздың беті албырайды,
Ұқсаған алтай түлкі жондығына.
Күлкісі тау бұлағы төгілгендей,
Сөйлесе меруерт, маржан себілгендей.
«Алғандай жерден пішіп» деген сұлу,
Көркіне көз тойынып семіргендей.
Алдыңа бір алма ағаш егілгендей,
Кер марал жусап өрген керілгендей.
Бойыңды ішпей-жемей буы мас қып,
Сөйлескен жүрегінен сөгілгендей.
Алды жаз, ескек аңқып жел жүргендей,
Екі ерні ерте піскен бүлдіргендей.
Қасынан бір моланың жүріп кетсе,
Жыбырлап көрдегіге жан кіргендей.
Бәйшешек, балауса, гүл, балдырғандай,
Қаратып шырайына талдырғандай.
Суындай әбілхаят шөлдеп ішкен,
Лебізі сусыныңды қандырғандай.
Тамсанып ауызға бал алдырғандай,
Күйдіріп көкірегіңе от жандырғандай.
Қар кетіп, қу жасарып, аш тойынып,
Кәрі жан жігер бітіп жаңғырғандай...
Жұтқанда аспаһани шарабынан,
Көрініп жұтқан шарап – тамағынан.
Текті құс, теріс азу, ақиық қыз,
Паң қыран, қыр тағысы жаралудан.
Аң іздеп Алатаудың алабынан,
Тастүлек, түлеп ұшқан бала қыран,
Үстіне пенде батып кіре алмайтын,
Қаймығып қарауынан, қабағынан.
Ақылмен, аруағымен елді билеп,
Кей, кейде Кенеге де әкім сөйлеп.
Биі де, батыры да, қарасы да
«Қарашаш айтғы» десе, «мақұл», жөн» деп.
Түйіліп кейде тастай ашу кернеп,
Жайдары, кейде дарқан келсең-кел деп.
Найза алып жау алдынан шықпаса да,
Айырып мақұл, тентек дауды тергеп.
Алыпқаш, кесірлі қыз, ашуы өргек,
Дария ақыл, кесте сөзі тастап өрнек.
Жайдары, жайраң қаққан, жаны бала,
Ән-күйді, ойын-сауық еткен ермек.
Айрылды күйші есінен қызды көріп,
Кірпігін қақпай қалды көзі төніп.
«Адамның арғымағы осы шығар,
Пендеге бітеді екен мұнша көрік?»
Кер торы кәмшат киіп, қасын көріп,
Жұқалап екі бетке еңлік беріп.

«Тарт күйшім!» деп ханыша жарлық етті,
Қанғанда сусын ішіп, бойы сергіп.
Көңілі быж-тыж болған жаңа жылап,
Өзгеріп өзге аранға кеткен құлап.
Ойында тоқсан күйдің бірі де жоқ,
Тантырап домбыраны отыр бұрап.
Соққандай бейне пері талмаусырап,
Түкіріп қайта-қайта, тұрмай құлақ.
Не болып, не қойғанын домбыраға,
Ішінен отыр толғап, қыз да сынап.
Домбыра әлі күнге жөнделмейді,
Күйлер жоқ... Қыздың көркі көлбеңдейді.
Бақсыдай жыны буған буынды күй,
Жынданды... Қыздан өзге күй келмейді.
Жүйрікке тышқан тиді, жүгірмейді,
Домбыра таңқ-тұңқ етіп, күй білмейді.
Не пұшық, не мысық боп, не күшік боп,
Мыңқылдап, шәуілдейді, мәуілдейді.
«Сарыөзен», «Терісқақпай», Инген де» жоқ,
«Қалмақ қыз», «Қара жорға» мінген де жоқ.
Есалаң... Ескі күйдің бірі түспей,
Не тартып, не қойғанын білген де жоқ.
Саусақтар шаппақ, түгіл желген де жоқ,
Пернеге әлі бір күй келген де жоқ.
Ханыша қарсы алдында күтіп отыр,
Тартасың енді қашан деген де жоқ.
Жіберді бір мезетте қағып-қағып,
Тасқындап тыңнан бір күй қосылды ағып.
Байырғы тоқсан күйдің бірі де жоқ,
Жаңа күй, жаңа жолмен кетті лағып.
Саусақтар ойнап, орғып, қаздаң қағып,
Суырып ішек тілін, мұңын шағып,
Жүйріктің шыны күйі келгенінде,
Шығаннан шыға шаппай тұрсың нағып.
Асқақтап, кейде күйді көкке өрлетіп,
Алыстап, шырқап, сілтеп, әрі кетіп.
Қайырып, қалықтатып, қайта оралтып,
Бірден-бір, ақырын-ақырын төмендетіп.
Ызғытып, өлке өрлетіп, баяулатып,
Соқтырып кейде боран, дауылдатып.
Көңілдің асқарынан тұманды айдап,
Артынан нөсерлетіп, жауындатып.
Ұшырып жер бетімен жазыққа айдап,
Бұрқылдап бірде әлсіреп, бірде қайнап.
Құмайдай түлкі қуған құлдырандап,
Қырандай түлкі алатын көзі жайнап.
Бурадай кейде ауызын қарш-қарш шайнап,
Ойнақтап, оқ жыландай андағайлап.
Тұлпардай жер тарпыған пысқырынып,

Жорғадай майда дауыс, кейде маймақ,
Қызарып екі көзі қыз көргендей,
«Кел, кешке күтемін» деп сөз бергендей,
Жете алмай айналсоқтап жүргенінде,
Жеңгесін жауабымен жібергендей.
Ай жарық, ауыл арты кім жүргендей,
Қызғанып қызды ауылдың иті үргендей.
Атқанша таң талдырып ашық жар жок,
Сарғайтып сарылтып күй өртегендей.
Құмар қып ханыша қыз күйдіргендей,
Құбылып ол да өз ішін түйдіргендей.
Үстінде құс төсектің құшағына ап,
Ернінен ып-ыстық қып сүйдіргендей.
Аққу құс айдын көлге шомылғандай,
Лашын құс өз бойынан қорынғандай.
Үніндей домбыраның дүрілдетіп,
Көк тұйғын қуға түсіп соғылғандай.
Дауасыз дертке ұшырап ауырғандай,
Жарылып жүректен қан ағылғандай.
«Ойбайдың» орайына «асық жарлап»,
Сарылтып сары ауыру, сағынғандай.
Күй төкті күшті қатты құмарланған,
Көзі жоқ, орны қалды мұнарланған.
Әлде қыз, әлде аққу, әлде марал,
Алдында бір сұлу тұр шоғарланған.
Күй жүйрік, кейде түнде сылаңдаған,
Қашаған қыз алдында қылаңдаған.
Құрықтап жетегіне ап жортады күй,
Арты «Аттан» жер күңіrentіп ұрандаған.
Кейде күй қыран болып қылмандаған,
Алдынан қызыл алтай бұлаңдаған.
Саңқылдап домбырадан бір құмар күй,
Сағынып сар балақгы жұмарланған.
Бұлбұл боп кейде қақсап таңда зарлап,
Торғай боп аспанда ұшып, көкте шарлап.
Басына аққу киіп, дуана боп,
Қасына ханышаның кеп тұр сарнап.
Дуана ақтап отыр – я, алайхақ!
Сарынын ішіндегі шерге жалғап.
Ойнақпап қара дауыл соқты қырдан,
Ебелек ел алдымен қашты қаңбақ.
Безектеп бір өткір күй құлдырады,
Күйшінің көзінде қыз бұлдырады.
Тамызда таңдай кеуіп талды күйші,
Бір бұлақ мөлдіреген сылдырады.
Ауырып домбыра да ыңыранды,
Санасыз, саусақ қаңғып қыдырады.
Бірде ысып, бірде суып, күйіп-жанып,
Жүректей сандыраған күй жынданды.

Қияңдап кетті мініп қиялына,
Ондайда қиял бойын жияды ма?
Ұмытып қайда екенін, кім екенін,
Быж-тыж боп отыр сорлы қыз алдында.
Әлде қыз, әлде түлкі, кім алдымда?
Үстіне, не боп кеттім, құлармын ба?
Әлде өнім, әлде түсім, қайда кеттім?
Апырмау, бар ма, жоқ па көз орнында?
А, білдім, аққу екен қыз пернелі,
Қыран боп көлден қағып, сілкер ме еді?
Құс болмай, қыз боп шықса құшағыма ап,
Бетіне қалампырды бүркер ме еді!..
Қыз екен! Ақ тамағын сүйер ме еді,
Алпыс жыл асығына күйер ме еді!
Көрінбей тірі жанға жүру үшін
Құс кебін перілердің киер ме еді!
Құс кепті пері болып көкте қалқып,
Алатау үстінде ұшсаң көз алартып.
Іздесем мына қызды ойдан, қырдан,
Көрінсе жерден бір күн көзім тартып.
Бұрқырап алай-түлей дауылдатып,
Үскіріп, нөсерлетіп, жауындатып,

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.